

Мирончук Н. М. Особливості праці викладача вищого навчального закладу в контексті самоорганізації його професійної діяльності // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 147-151.

УДК 378.124.92

МИРОНЧУК Н. М. ,

канд. пед. наук, доцент, член-кор. АМСКП,
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ОСОБЛИВОСТИ ПРАЦІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В КОНТЕКСТІ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті названі вектори діяльності викладача вищої школи та визначено специфічні особливості його професійної діяльності, якими обумовлюється необхідність самоорганізації їхньої праці.

Ключові слова: вектори професійної діяльності викладача, самоорганізація, самоорганізація професійної діяльності.

В статье названы векторы деятельности преподавателя высшей школы и определены специфические особенности его профессиональной деятельности, которыми обуславливается необходимость самоорганизации их труда.

Ключевые слова: векторы профессиональной деятельности преподавателя, самоорганизация, самоорганизация профессиональной деятельности.

The article presents the vectors of activity of the teacher of high school, named features of its professional activities that involve their ability to self-organize their work.

Keywords: vectors professional activity of the teacher of high school, self-organization, self-organization of professional activities.

Сучасний стан розвитку професійної педагогічної вищої освіти відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких: євроінтеграційні процеси, швидкий розвиток інформаційного простору, науково-технічний прогрес, динамічні зміни ринку праці, інтелектуалізація діяльності особистості; підвищений запит на конкурентоспроможного фахівця, здатного швидко адаптуватися у професійному середовищі, та інші. Нагальною потребою суспільного розвитку в контексті швидких змін техніки і технологій є освіта особистості упродовж життя. З огляду на це, актуалізується потреба у підготовці майбутнього викладача як цілісної особистості, зі сформованим ціннісним ставленням до професійної діяльності та відповідними професійними й особистісними якостями, здатної в умовах зниження затрат часу і зусиль здійснювати ефективну професійну діяльність.

Теоретичним та практичним підґрунтям розробки проблеми самоорганізації особистості викладача у професійно-педагогічній діяльності слугують наукові розвідки щодо професійного становлення, розвитку і самовдосконалення особистості як суб'єкта професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, І. Зимня, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.); професійної підготовки викладача, формування його професіоналізму і фахової майстерності (А. Алексюк, О. Антонова, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, В. Лозова, І. Мороз, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Д. Чернілевський та ін.); теорії саморегуляції й рефлексивного ставлення особистості до дійсності (Г. Вайзер, І. Мажаровський); зарубіжні та вітчизняні теорії планування й організації часу і тайм-менеджменту (Г. Архангельський, Д. Моргенстерн, Ю. Васильченко, П. Друкер та ін.).

Певні аспекти самоорганізації педагогічної праці вчителя розкривають у своїх дисертаційних роботах О. Демченко, Н. Дуднік, Т. Новаченко, Н. Попова, однак відсутні

цілісні дослідження щодо педагогічної підготовки майбутнього викладача вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності з урахуванням її специфіки та особливостей, окремі характеристики яких маємо за мету окреслити в нашій статті.

Беззаперечно, що людина не пасивний об'єкт, а суб'єкт, здатний контролювати оточення й активно створювати власне соціальне середовище спільно з іншими суб'єктами. Активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання і цілеспрямоване перетворення, визначає діяльність, що, як філософська категорія, означає спосіб існування людини і суспільства.

У психологічному контексті діяльність людини – це свідомо активність, яка виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети [4, с. 342]. Взаємодіючи із середовищем, особистість ставить перед собою мету, мотивує її, обирає способи її здійснення, виявляє фізичну та розумову активність у досягненні поставленої мети. Свідомий характер людської діяльності виявляється в її плануванні, передбаченні результатів, регуляції дій, прагненні до її удосконалення.

Людська діяльність за своєю суттю є соціальною – вона сформувалася історично, у процесі праці. З-поміж інших видів діяльності, що пов'язані з працею, функціонують як різновид праці, виступають як її передумова, умова чи наслідок, трудова діяльність є провідною.

Як зазначає В. Рибалка, трудова діяльність повинна мати оптимальну соціальну організацію, зовнішнє управління та самоуправління [8, с. 23].

Людина – суб'єкт професійної діяльності. Професія як особливий соціальний інститут зобов'язує працівника до виконання конкретних професійних та соціальних функцій, визначає нормативи поведінки у професійній діяльності. У масовій та індивідуальній свідомості зростає цінність професії як фактора життєвого успіху та благополуччя, який залежить від гармонійного поєднання функціонально-інструментальних, соціальних та особистісно-психологічних аспектів.

Будь-яка програма життєдіяльності людини створює початкові умови, задає вихідні орієнтири, які, вступаючи у складний зв'язок із ментальними, психологічними, емоційними структурами особистості, активізують та скеровують процес її самоорганізації. Непередбачуваність життєвих ситуацій вимагає від особи прояву креативності в її життєдіяльності. Здатність останньої виходити за межі засвоєних патернів свідчить про її активне залучення до процесу самоорганізації, постійний взаємоперехід від хаосу до порядку [9, с. 87].

Діяльність викладача вищого навчального закладу – це складна за своєю психічною сутністю праця, яка потребує від педагога чітко вираженої гуманістичної та професійної спрямованості, міцних знань (вікової психології, теорії й практики навчання і виховання), стійких інтересів та сформованості відповідних особистісних і професійних якостей. Це динамічна система, яка має специфічну структуру з багаточисельними елементами: гностичним, проєктивним, конструктивним, організаційним, комунікативним.

За оцінкою С. Вітвицької [3, с. 45], професійна діяльність викладача вищого навчального закладу має специфіку, яка вимагає: 1) наявності у викладача сукупності певних фізичних та інтелектуальних сил і здібностей, завдяки яким він успішно провадить доцільну діяльність щодо виховання і навчання (серед таких найважливішими є *організаторські* здібності); 2) врахування своєрідності об'єкта педагогічної праці, який водночас є суб'єктом цієї діяльності (активність суб'єктів педагогічної праці багато в чому визначається рівнем їх *організаційних* знань та вмінь); 3) зважання на своєрідність засобів праці викладача, значна частина яких – духовні; 4) врахування специфіки взаємозв'язку між підсистемами: інтелектуальні та фізичні сили педагога, сукупність певних об'єктів праці, сукупність засобів і структури діяльності.

Варто вказати, що серед основних обов'язків викладачавищого навчального закладу є викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадження наукової

діяльності, підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, наукової кваліфікації, що вимагає здатності до самоорганізації. Окрім названих, діяльність викладача вищого навчального закладу має й інші сфери застосування.

Окреслимо *вектори професійної діяльності* викладача вищої школи: 1) навчально-педагогічна діяльність (викладання); 2) методична діяльність; 3) організаційна робота; 4) виховна робота; 5) наукова діяльність – зміст діяльності визначено Наказом МОН України N 450 від 07.08.2002 [6]; 6) громадсько-педагогічна діяльність (профспілкове членство, участь у громадських об'єднаннях, самоврядуванні, волонтерство, громадські доручення); 7) академічна мобільність (викладання в інших навчальних закладах; читання лекцій для різних категорій педагогічних працівників; викладання в закордонних навчальних закладах); 8) стажування [5; 7]; 9) аналітико-оцінна діяльність (критичне осмислення власної професійної діяльності, аналіз її ефективності; надання звітності щодо різних видів виконуваної діяльності); 10) професійне самоудосконалення (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток).

Праця викладача вищого навчального закладу вміщує *нормовані та ненормовані за часом види діяльності*. Законом України “Про вищу освіту” (2014 р., ст. 56) визначено тривалість робочого часу викладача вищого навчального закладу, яка становить 36 годин. При цьому робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Так аудиторна робота (читання лекцій, проведення практичних, семінарських, лабораторних занять) є нормованим видом діяльності. Однак, варто зазначити, що, порівняно з іншими категоріями педагогічних працівників, викладач працює не завжди за сталим розкладом, у нього з'являється додаткове навантаження під час сесій для студентів заочної форми навчання, або ж у вихідні. В умовах такої діяльності викладач повинен бути здатним швидко орієнтуватися у змінених умовах, знаходити оптимальні рішення у нештатних ситуаціях, зберігаючи при цьому витримку і самовладання.

Істотна частина часу викладача відводиться для здійснення ним позааудиторної роботи, яка не є нормованою: підготовка навчально-методичних комплексів дисциплін (розробка програм, інструктивно-методичних матеріалів, засобів діагностики та контролю тощо), структурування посібників, робота в бібліотеці, консультування студентів, підготовка й участь у конференціях та інше.

Особливістю праці викладача вищого навчального закладу є також *відносно високий ступінь свободи*, що зумовлюється відсутністю щоденного контролю керівництвом, тривалістю щорічної професійної відпустки, правом на творчіканікули для здійснення наукової діяльності.

Неодмінною умовою професійної діяльності викладача вищого навчального закладу є наукова діяльність і спілкування. Система наукових комунікацій та теоретико-практичне вивчення питань, які знаходяться в межах його наукових інтересів, дають викладачеві знання щодо кола дослідників даної проблеми, її критичного аналізу, наявних розробок й створюють передумови для її більш глибокого вивчення. Як відомо, викладач вищого навчального закладу повинен використовувати у процесі навчання студентів (при читанні лекцій, проведенні практично-лабораторних занять, організації пошукової роботи студентів та ін.) висновки власної науково-дослідницької діяльності, що потребує значних затрат часу, й, з огляду на це, сформованого на належному рівні уміння викладача спланувати й організувати таку діяльність.

Періодично, раз у п'ять років, викладач проходить стажування, яке може здійснюватися у формах довгострокового та короткострокового навчання [5; 7], що, в свою чергу, вимагає мобілізації сил викладача на оволодіння, оновлення та поглиблення різних видів знань, розподілу зусиль для якісного виконання професійних обов'язків і підвищення кваліфікації, організованості, відповідальності, мобільної активності тощо.

Отже, *особливостями праці викладача* у вищому навчальному закладі є такі: ненормованість за часом видів діяльності; відносно високий ступінь академічної свободи;

фактор раптовості (незаплановані консультації, заняття, сесії в студентів заочної форми навчання, додаткові види діяльності); висока інтенсивність комунікативної діяльності; тривале інтелектуальне напруження, активна мобільність.

Затаких умов професійної діяльності потенціал викладача вищого навчального закладу має характеризуватися не лише високим рівнем загального розвитку (інформаційна компетентність щодо сучасних економічних та соціальних змін, науково-філософський світогляд, сформованість педагогічної культури, глибокі знання, ерудованість, творче ставлення до професійної діяльності, здатність до саморозвитку та самоудосконалення); професійно-гуманістичним спрямуванням (ціннісне ставлення до професії й суб'єктів навчання, повага до колег, прагнення до підвищення знань, потреба творчої діяльності), а й сформованістю професійно важливих якостей (педагогічні здібності, високий рівень самодисципліни, організованість, відповідальність) та *професійною ефективністю діяльності*, які вимагають високої *здатності до самоорганізації* професійної діяльності, психологічної гнучкості.

Як засвідчує аналіз наукової літератури [1, с. 311; 9, с. 75], самоорганізація– діяльність і здібності особистості, пов'язані з умінням організувати себе. Вона проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованій мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів своїх дій, почутті обов'язку.

Самоорганізація дозволяє майбутньому викладачу вищої школи усвідомити цільові орієнтири професійного становлення; здійснювати взаємодію між учасниками навчально-виховного процесу; моделювати, конструювати та корегувати професійну діяльність; формувати перспективи саморозвитку.

Підготовка майбутніх викладачів до самоорганізації професійної діяльності базується на загальнопедагогічних та специфічних принципах. Поміж загальнопедагогічних принципів виокремимо такі: цілісності та безперервності педагогічного процесу; гуманістичної спрямованості; суб'єктності; соціально-особистісного розвитку; зв'язку теорії з практикою та ін. Специфічними для професійної педагогічної діяльності в умовах самоорганізації є:

принцип самодетермінації – самовизначення людиною власної поведінки, свободи волі, внутрішньої мотивації в різноманітних ситуаціях професійної діяльності; *принцип самоактуалізації досвіду* – використання індивідуального досвіду особистості й за потреби – швидка організованість щодо здобуття необхідних знань; *принцип самокорекції* – усвідомлення специфіки ситуації та власного досвіду й подолання стереотипного розуміння себе як джерела знань та встановлення динамічної рівноваги власної особистості та професійної діяльності; *принцип самоорганізації життєвого часу* – усвідомлення власних цілей та планування шляхів їх досягнення; раціональний розподіл часу для різних видів діяльності задля подолання монотонності та рутинності повсякдення; *принцип розвитку креативного мислення* – створення альтернативних шляхів здійснення професійної діяльності, безпосереднє прийняття нестандартних, творчих рішень, подолання невизначеності ситуацій.

Однією з першочергових проблем підготовки майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації професійної діяльності, як сучасної вищої освіти загалом, є проблема відбору змісту, який має відображати всі особливості праці майбутнього викладача ВНЗ. Відбір змісту вищої освіти має ґрунтуватися на загальнодидактичних принципах (науковості, наочності, доступності тощо), що покликані регулювати як процес відбору і конструювання професійної освіти, так і вибору форм і методів організації навчальної діяльності.

Формування висококваліфікованого фахівця, творчої особистості відбувається за умов надання майбутньому викладачеві можливостей для самореалізації, самоорганізації, самовиховання та самовдосконалення, що відбувається у процесі активного навчання, де “задається “простір” можливих цілей діяльності й шляхів їх досягнення, із яких студент

обирає ті, які найбільше відповідають його індивідуальності”[2,с. 29].З цією метою вартими уваги є такі методи навчальної діяльності, як організаційно-діяльнісна гра, самопроєтування фахового розвитку, рольова перспектива, рольова стратегія, проектна діяльність, заповнення карт часу, щоденників рефлексивного самоаналізу, журналів планування і т.п.

Отже, підготовка майбутніх викладачів вищого навчального закладу до самоорганізації у професійній діяльності має здійснюватися з урахуванням специфіки, векторів і особливостей змісту праці викладача вищої школи та в умовах застосування активних форм і методів навчання, де визначаються можливі цілі діяльності та шляхи їх досягнення.

На діяльність майбутнього викладача вищого навчального закладу впливає освітньо-професійне середовище, яке включає різні види умов, засобів змісту освіти для забезпечення продуктивної діяльності й розвитку суб’єктів навчання, що має бути предметом розгляду наступних наших публікацій.

Література

1. Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / Бродовська В.Й., Грушевський В.О., Патрик І.П. – К. : ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : метод. пособие / А.А. Вербицкий. – М. : Высшая шк., 1991. – 207 с.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. / С.С.Вітвицька. – Житомир, 2003. – 232 с.
4. Максименко С.Д. Общая психология : учеб. пособ. / С.Д. Максименко. – М.: “Рефл-бук”, К.: “Ваклер”, 2000. – 528 с.
5. Мирончук Н.М. Стажування як форма підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників / Мирончук Н.М. // Андрогогічний вісник. – 2013. – Випуск 4. – С. 64-69
6. Перелік основних видів роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів / Наказ МОН України N 450 від 07.08.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0701-02>
7. Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів / Наказ МОН молоді спорт № 48 від 24.01.13 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/35452/
8. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості : від обдарованості дитини до майстерності дорослого : посібник / В. В. Рибалка. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2014. – 220 с.
9. Синергетика і освіта : монографія / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Ін-т обдаров. дитини, 2014. – 348 с.